

אוניברסיטת חיפה
UNIVERSITY OF HAIFA

הפקולטה למדעי הרוח
תוכנית אופקים

אמצעי ההשפעה המופעלים בתהליך הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים

מגיש : תומר מוזס

מנחה : ד"ר שלמה הראלי

אוקטובר 2009

עבודה זו הודפסה על שני צידי הנייר כדי לחסוך בעצים.

תופעת הטרור איננה רעה חולה המאפיינת רק את העת החדשה. את ראשית מבצעי פעולות הטרור יש הרואים בחברי הכת היהודית הסקירים, שהיו מסתובבים ברחובות ירושלים של בית שני ורוצחים ראשי ממשל יהודיים ורומאים ומשתפי פעולה עם השלטון. ההיסטוריה של האלימות לא עצרה בתופעת הדקירות של הכת היהודית ועם השנים צברו ארגוני הטרור ניסיון והישגים.

תופעת המחבלים המתאבדים בעת המודרנית היא חדשה יחסית, אחד מפיגועי ההתאבדות הראשונים בעת החדשה התבצע ב- 1983 בבניין השגרירות האמריקאית בבירות. מאז ועד היום נעשה שימוש רב בטרור מתאבדים בכל רחבי העולם. במהלך המלחמה הרוסית בצ'צ'ניה התרחשו מספר פיגועי טרור התאבדות בצ'צ'ניה וברוסיה. גם במערכה הנוכחית באפגניסטן ועיראק נעשה שימוש רב בטרור מחבלים (Berko & Erez, 2005, עמ' 603-604) וכמובן הפיגועים בארה"ב ב-11 לספטמבר 2001. פיגוע ההתאבדות הראשון בישראל בוצע בשנת 1993, מחבל מתאבד נצמד עם מכונית תופת אל אוטובוס במפגש מכולה בבקעת הירדן ופוצץ עצמו, מאז ועד אינתיפאדת אל-אקצה (2000) נעשה שימוש רב בטרור מתאבדים (61 מחבלים מתאבדים) ומאינתיפאדת אל-אקצה ועד שנת 2004 קפץ המספר עוד יותר והגיע לכדי 274 התארגנויות של טרור מתאבדים (שהוציאו לפועל 142 פעולות) (קימחי ואבן, 2004, ע' 7).

תופעת טרור המתאבדים היא תופעה מרתקת כי היא משלבת בין החלטה אישית קיצונית למטרה לאומית או דתית (קימחי ואבן, 2004, ע' 7). לכן לא ייפלא כי חוקרים רבים חקרו את התופעה מכיוונים שונים ומגוונים. אחד מכיווני המחקר הראשוניים ביקש להסביר את התופעה דרך פריזמת המחקר של תופעות התנהגותיות אבנורמאליות קליניות, גישה זו ראתה בתופעת ההתאבדות הטרוריסטית כדומה למעשי התאבדות אחרים הנובעים מתוך דחפים אבנורמאליים של הרס עצמי אך בשונה ממקרי התאבדות מוכרים מתקיים צורך נוסף של פגיעה באחרים (Merari, 1990, ע' 206).

אולם ככל שרבו פיגועי הטרור המחקר אודות התופעה לא מצא ראיות תומכות להפרעות אישיות של המחבלים המתאבדים כמניעים לביצוע הפעולות, עובדה זאת יחד עם ההבנה שפיגועי טרור מתאבדים ברוב המקרים המוחלט הם פרי מאמץ משותף של מספר אנשים גרמה לכך שהתופעה קיבלה התייחסות ייחודית. כיוון מחקר שניסה להתמודד עם ייחודיותה של התופעה ניסה לשרטט קווים לדמותם של המחבלים המתאבדים מתוך כוונה לזהות מראש

אנשים פוטנציאלים ולמנוע מהם לבצע את הפיגוע. במחקרים אלו נעשה שימוש בפרופילים פסיכולוגיים וסביבתיים של מחבלים שהתאבדו וניסיון למצוא מכנה משותף ביניהם. אולם מחקרים אלו לא הצליחו לנבא במדויק את הטיפוס של המחבל המתאבד וככל שהתרחבה התופעה השונות בתכונות האישיות והרקעים של המחבלים המתאבדים החלישה מאד את מהימנות ניתוחים אלו. מתוך כשלון כיוון מחקרי זה עלה כיוון מחקר מניב שחיפש מאפיינים דומים במניעים ובארגונים המשלחים לפיגועי התאבדות, קימחי ואבן (2004) מצאו 4 טיפוסים של מחבלים מתאבדים פלסטינים, הם זיהו את הטיפוס הדתי-פנאטי, הלאומי-הפנטי, הנוקם-פסיכולוגי והמנוצל. הם מיפו את המניעים לביצוע המעשה של כל אחד מהטיפוסים ואת המאפיינים הארגוניים שתמכו בפעולת ההתאבדות הטרוריסטית.

ההבנה כי מחבל מתאבד לרוב אינו פועל מטעם עצמו בלבד וכי לארגון יש חשיבות מכרעת בהוצאת פיגועי התאבדות הוביל מספר חוקרים לבנות מודל של שלוש רמות לניתוח התופעה. לפי מודל ניתוח זה יש לנתח את ההיבטים הפרטניים של המחבלים המתאבדים, את ההיבטים הארגוניים של התופעה וההיבטים החברתיים שלה (Berko & Erez, 2005, ע' 604). במסגרת המחקר הפרטני של המחבלים המתאבדים נבחנו לרוב מוטיבציות ומניעים לביצוע פיגועי התאבדות, כמו כן הועלו השערות בנוגע לתפקיד של משברי גיל ההתבגרות וחוסר האיזון ההורמונאלי המאפיינים גיל זה במוכנות של המחבלים המתאבדים (רובם בני 18-27) להוציא אל הפועל פיגוע כזה (Kruglanski & Agnieszka, 2004).

מבחינה חברתית מונים הנאמנים על המחקר התלת-רמתי את תופעות התמיכה החברתיות הנלוות לטרור המאבדים, החל מתהלוכות לוויה ראוותניות, המשך בגילויי שמחה עממיים לנוכח פיגוע התאבדות, תמיכה כלכלית וחברתית במשפחות של מחבלים מתאבדים והאדרת התופעה באמצעי תקשורת ההמונים. בנוסף להיבטים החברתיים הרחבים גם התהליכים הפסיכולוגיים חברתיים שעוברים המחבלים המתאבדים נכללים תחת רמת הניתוח החברתי (Kruglanski & Agnieszka, 2004, עמ' 9-15).

ברמה הארגונית נמצא כי ניתן להגדיר את טרור המתאבדים כפצצה חכמה לעניים. היכולת לפגוע בצורה קשה ומדויקת באויב ללא סכנה מיידית לגורם המשלח הפכה את טרור המתאבדים לנשק אסטרטגי רב עוצמה בידי ארגוני המחבלים. בנוסף ליתרונות הלוגיסטיים

והתקציביים של טרור המתאבדים יש למנות גם את ההשפעה החזקה שיש לפיגועים אלו על האויב. במדינת ישראל לדוגמה השפיע טרור המתאבדים על קבלת ההחלטות של ההנהגה בישראל, לכן ברור למה טרור המתאבדים נחשב לנשק אסטרטגי בעיני האויב ובעיקר בעיני ארגוני הטרור (קימחי ואבן, 2004, 12-15; Kruglanski & Agnieszka, 2004, ע' 16). ההסתכלות על תופעת טרור המתאבדים בשלוש הרמות מאפשרת להבין את התופעה כמונעת מתהליכי Top-Down בהם הארגון מחליט להוציא לפועל פיגוע ופועל כדי לעשות זאת אך גם כמונעת מתהליכי Bottom-Up בהם האינדוידואל מבקש לעשות פיגוע התאבדות ופונה לארגון ובכך מתחיל את תהליך הוצאת הפיגוע אל הפועל ביוזמתו (Speckhard, 2005, ע' 3)

היתרון המובנה בהפעלת מחבלים מתאבדים הוא בפשטות ההפעלה של הנשק האסטרטגי הזה, המחבל המתאבד לא צריך לעבור הדרכה ארוכה כדי להיות מוכשר להפעלת מתקן הנפץ, לרוב לשם הפעלת מטען הנפץ נדרש מהמחבל המתאבד ללחוץ על כפתור אחד בלבד (או לשחרר את אחיזתו מכפתור). גם מבחינה ארגונית לוגיסטית הפעולה היא פשוטה יחסית, כל שנדרש מהארגון הוא השגת חומרי נפץ וחיבורם לכדי מטען המופעל מקרוב. עדות נוספת לפשטות ההפעלה היא שיש מחבלים מתאבדים שעוברים תהליך הכשרה בן מספר שעות מועט (Berko & Erez, 2005, ע' 617; Reynolds, 2004). אולם עדיין נראה שרוב המחבלים המתאבדים עוברים תהליכי הכשרה ארוכים בני מספר ימים עד מספר שבועות (Berko & Erez, 2005, ע' 617), לכן עולה השאלה מדוע תהליך ההכשרה לביצוע פעולה פשוטה יחסית הוא לרוב כה ארוך.

מספר חוקרים בעבר עמדו על התפקיד שממלא תהליך ההכשרה בהכנה המנטאלית של המחבל לביצוע הפעולה. הצורך להכין את המחבל המתאבד נובע משני מניעים משולבים. האחד הוא הסכנה הארגונית שכרוכה באי-הצלחתו של מחבל מתאבד להוציא אל הפועל את הפיגוע, אי הצלחה שכזאת יכולה בראש ובראשונה להביא למעצרו של המחבל ולאחר מכן לתפיסת החוליה שהפעילה אותו ואולי אף את ראשי הארגון. המניע השני להכנה המנטאלית המעמיקה הוא יצר ההישרדות האנושי (Kruglanski & Agnieszka, 2004, ע' 8), לנוכח סכנת מוות האדם לרוב מתנגד למוות ולא מחבק אותו ומקרבו אליו, לכן כל מעשה התאבדות דורש מהאדם לא להיות קשוב ליצר חזק וקמעי זה. מה שנכון לגבי התאבדות הנובעת מפתולוגיה פסיכולוגית נכון על אחת כמה וכמה להתאבדות הטרוריסטית שלרוב אינה נובעת מפתולוגיה

שכזאת. יצר החיים החזק והצורך להתגבר עליו יחד עם הסכנה האירגונית הגלומה בכניעה אליו הם שמחייבים את הארגון להשקיע בתהליך הגיוס וההכשרה (Moghadam, 2003, ע' 83).

אולם למרות חשיבותו הרבה של תהליך הגיוס וההכשרה רוב החוקרים לא התעמקו באלמנטים המרכיבים אותו. חוקרים רבים מזהים את תהליכי האינדוקטרינציה שעוברים המחבלים המתאבדים, בהם מקנים להם פעילי הארגון את הלך החשיבה שמוביל לוגית לביצוע מעשה התאבדות טרוריסטית. אותם חוקרים מצאו גם את אקט הקלטת הצוואה על קלטת וידאו כאקט מחייב ברמה הפסיכולוגית ממנה קשה למחבל המתאבד לחזור (Moghadam, 2003, ע' 85). אולם גם חוקרים אלו לא בחנו את כלל השלבים שעוברים מחבלים מתאבדים ואת הכוח הפסיכולוגי הגלום בהם.

מטרת המחקר הנוכחי היא ראשית למלא את החלל המחקרי שנוצר ולמפות את השלבים השונים שמהווים חלק מתהליכי ההכשרה והגיוס של המחבלים המתאבדים. מכאן ששאלת המחקר הראשונה היא אילו אלמנטים יכולים להרכיב תהליך הכשרה וגיוס של מחבלים מתאבדים. מכיוון שבמקרים רבים לא כל השלבים באים לידי ביטוי או שהסדר בו הם מופיעים משתנה קיימת חשיבות להבין את המרכיבים שיכול להחיל תהליך שכזה. לכן החלק הראשון של הממצאים יתרכז בהצגת כלל השלבים בתהליכי הגיוס וההכשרה השונים שבאו לידי ביטוי בראיונות שנערכו עם מחבלים מתאבדים ושולחיהם.

שאלת המחקר השנייה עליה מחקר זה בא לענות היא מהם אמצעי ההשפעה הפסיכולוגיים שמופעלים באותם שלבי ההכשרה והגיוס השונים. כמסגרת תיאורטית להבנת תהליכי ההשפעה הללו נבחר מודל ההשפעה של Cialdini (2001). המודל מציע שישה אמצעים בהם נעשה שימוש כדי להשפיע על אנשים. בחלק השני של גוף העבודה אבחן איך כל אחד מאמצעי השפעה אלו בא לידי ביטוי בשלבים השונים של תהליך הגיוס וההכשרה.

ההתעסקות בטרור המתאבדים מציבה בעיה מתודולוגית חמורה, נשואי המחקר המהווים את מוקד העניין המחקרי לא ניתנים לחקירה מכיוון שתהליך גיוס והכשרה מוצלח בהכרח מוביל למותו של המחבל המתאבד. לכן רוב המחקרים בתחום זה משתמשים במחבלים שניסו להתאבד ולא הצליחו מסיבות שונות, הבעיה בשימוש בעדויות כאלו היא שלא ניתן לדעת מה מהנאמר בעת ראיון בכלא הוא חלק מתהליך החשיבה לאחר מעשה ומה מהנאמר היה מניע

לפעולה בטרם אי הצלחתה. בנוסף למחבלים שלא הצליחו יש ראיונות הנערכים עם מחבלים המתעתדים לבצע פיגועי התאבדות, מכיוון שלא ניתן לדעת האם פיגוע ההתאבדות אכן יצא לפעול ראיונות עם מחבלים כאלו מהווים בעיה מתודולוגית. חוקרים קודמים הציפו את הבעיות המתודולוגיות הללו אך לא מצאו להם פתרון (Berko & Erez, 2005, ע' 604).

בנוסף לכל הבעיות המתודולוגיות הללו עומדת בבסיס המחקר הנוכחי בעיה מתודולוגית נוספת. לצורך המחקר הנוכחי נבחרו ראיונות עם מחבלים מתאבדים ועם חברי חוליות שהוציאו לפועל פיגועי התאבדות שפורסמו באמצעי תקשורת המונים, מכיוון שכך, הנחת יסוד להתייחסות לחומר המפורסם היא שהוא חלקי ולא כולל את כל שנאמר ע"י המחבל, אם בגלל שיקולי עריכה ואם בגלל שיקולי הכתב.

המחקר הנוכחי פותר את בעיות מתודולוגיות אלו בשתי רמות. ברמה הראשונה המחקר בוחן רק את מה שנאמר לגבי אקטים מסוימים שבוצעו בפועל ע"י הדובר וברמה השנייה השימוש במודל קיים לניתוח אמצעי השפעה. הרמה הראשונה פותרת את הבעיות המתודולוגיות מכיוון שהחומר מנותח מתוך ניסיון להדגיש מתוך הכתוב את תהליכי ההכשרה והגיוס, ברמה הראשונה לא נעשה שימוש בהסקת מסקנות של כותב הכתבה או ברמיזות לא מפורשות של המרואיין וכן לא נעשה שימוש בעדויות אינטרוספקטיוויות של המרואיין לגבי מהלכי מחשבה שהובילו אותו לנכונות להיות מתאבד טרור. כל שלב שנמצא כחלק מתהליך הגיוס וההכשרה נסמך על התייחסות ספציפית אליו באחד הראיונות.

הרמה השנייה פותרת גם היא את הבעיות המתודולוגיות שהוצגו בכך שהיא משתמשת במודל מוכח לניתוח אמצעי שכנוע ועושה שימוש להבין דרכו את אמצעי השכנוע שמופעלים בכל אחד מהשלבים. דרך שתי רמות הניתוח הללו הבעיות המתודולוגיות מנוטרלות כי המניעים של המחבל המתאבד להתראיין, לפני או אחרי ניסיון ביצוע פיגוע, אינם משפיעים כי עיקר העניין במחקר זה היא התייחסותו המפורשת לשלבי הגיוס וההכשרה השונים. אפילו בעיית נשואי המחקר שאינם לראיון נפתרת ע"י הנחת היסוד כי כל תהליך הכשרה וגיוס הוא שונה אך ניתן להניח כי השלבים המוצגים בראיונות השונים באים לידי ביטוי, חלקם או כולם, בתהליכי גיוס והכשרה "מוצלחים" שמגיעים לכדי פיגוע התאבדות (Moghadam, 2003, ע' 83).

תשתית מושגית

התאבדות טרוריסטית- פעולת טרור העושה שימוש מתוכנן באנשים הנוטלים במהלכה את חייהם מרצונם החופשי כדי לפגוע ביריב. הגדרה זו אינה כוללת פעולות טרור אחרות שהעושה אותן יודע שסיכויי חזרתו ממנה בחיים נמוכים עד כדי לא קיימים (קימחי ואבן, 2004). בעבודה זאת נבחנו ראיונות עיתונאיים עם מחבלים העונים להגדרה זו, מחבלים אלו מעידים על עצמם ככאלו הרוצים לבצע פיגוע התאבדות או כאלו שנאסרו לאחר שניסוי או היו עסוקים בהכנות לקראת פיגוע התאבדות. בעבודה זו נבחנו גם ראיונות שנערכו עם אנשים שעזרו ועוזרים למחבלים מתאבדים לבצע את הפיגוע.

השפעה מוגדרת כתהליך בו משתנה התנהגותו או דרך מחשבתו של האדם עקב חשיפה לאדם או חפץ אחרים. השפעה חברתית היא התופעה המוכרת מתחומי הפסיכולוגיה החברתית בה לאדם אחד או קבוצה יש השפעה על התנהגותו ומחשבותיו של אדם אחר, כך שבעקבות חשיפה לפעולותיו או מחשבותיו של האדם האחר (או הקבוצה) האדם משנה את הלך מחשבתו או מעשיו. חוקרים רבים בחנו את האספקטים השונים של תהליכי ההשפעה השונים, מכיוון שאין דרך אחת להשפיע על אדם מסוים קל וחומר שרבות הדרכים להשפיע על אנשים שונים אולם מתוך כלל האינטראקציות החברתיות שיכולות להיות חלק מתהליך השפעה ניתן למנות שש קטגוריות של התנהגויות המובילות לשינוי, והן הדדיות, עקביות, חיזוק חברתי, חיבה, סמכות ונדירות (Chialdini, 2001). בעבודה זאת נבחנו אלמנטים בתוך תהליכי הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים לאור התשתית המחקרית בנוגע להשפעה, לפי החלוקה לשש הקטגוריות המפורטות להלן.

עקרון ההדדיות (Reciprocation) הוא עקרון חברתי חזק ביותר הפועל בחברות אנושיות רבות. עפ"י עקרון חברתי זה אדם המקבל משהו ממישהו אחר ללא תמורה ברורה ירגיש מחויבות עמוקה לגמול לאותו אדם. מכיוון שזהו חוק חברתי חזק ביותר ניתן להשתמש בו באופן מכוון, לדוגמא ע"י מתן מתנה קטנה לאדם אחר לפני שמבקשים ממנו דבר מה, אסטרטגיה נוספת הפועלת במסגרת עקרון ההדדיות היא בקשת בקשה גדולה מאד מאדם אחר ואחרי שהוא מסרב לה מבקשים ממנו דבר מה קטן יותר, האדם השני מרגיש מחויב

עפ"י עקרון ההדיות לא לסרב בפעם השנייה ובכך משתנה התנהגותו והוא מסכים (Chialdini, 2001).

עקביות (Consistency) היא תכונה המחזקת גם ע"י חיזוקים פנימיים לאדם וגם ע"י חיזוקים חברתיים. החיזוקים הפנימיים לתכונת העקביות נובעים מתוך הצורך של האנשים בדימוי עצמי יציב וברור. דימוי עצמי או סכמת עצמי היא הייצוג הקוגניטיבי של האדם לגבי עצמו, היא מכילה את התכונות שהאדם תופס כמייצגות אותו. סכמת העצמי נבנית לאורך השנים תוך התבוננות של האדם במעשיו ובמחשבותיו לנוכח סיטואציות חיים שונות (Markus, 1999), הצורך בסכמת עצמי יציבה נובע מתוך הרצון לפשט את תהליכי קבלת ההחלטות בחיים. לדוגמא, אם בחרתי בעבר בדרך פעולה מסוימת לנוכח גירוי מסוים בפעם הבאה שאתקל באותו גירוי כדאי לי לפעול באותה הדרך מבלי לחשוב על כלל המשתנים של הסיטואציה, כך אוכל לפעול מהר יותר וביעילות בהתאם לדעותיי והשקפותיי.

עיקרון העקביות מחזק חברתית מסיבה דומה, אנשים מייצרים ייצוגים קוגניטיביים של אנשים אחרים, כאשר אנו יוצרים סכמה אנו מבקשים לשמר אותה כדי שתוכל לשמש אותנו ביעילות ובביטחון בסיטואציות שונות של החיים, לכן גם את סכמות האחר שאנו מייצרים אנו מבקשים לשמר. כתוצאה מכך אנו מגיבים לכל שינוי בין דימוי האחר שאנו מחזיקים לבין התנהגותו הממשית של האחר, אנו דורשים מהאחרים לפעול בעקביות במהלך חייהם כי ככה אנו מכירים אותם. הכוח של עקרון העקביות יכול לשמש בתהליך ההשפעה בדרכים רבות, אחת הדוגמאות לכך היא אסטרטגיית "רגל בדלת". בעת שימוש באסטרטגיית השפעה זו האדם המבקש להשפיע על האחר מבקש לדוגמא מהאחר לפעול באופן אקטיבי בהתאם לאמונתו, הבקשה הראשונית לפעולה אינה גדולה, לאחר מכן האדם המשפיע מבקש מהאחר בקשה גדולה בהרבה שהתכונות המייצגות אותה דומות לבקשה הקטנה, כך נוצרת המחויבות של האדם לשמור על עקביות בהתנהגותו כי אם הוא הסכים בעבר לבקשה על בסיס עקרונות מסוימים (לדוגמא שמירה על הסביבה, אחריות חברתית וכו') הוא לא יכול לסרב לפעולה נוספת לפי אותם עקרונות (Chialdini, 2001).

חיזוק חברתי (Social Proof) הוא הניסיון להבין מה אחרים חושבים שנכון לעשות ולהשתמש במידע זה כדי לקבוע איזו התנהגות היא הנכונה ביותר בסיטואציה של אי-ודאות. האדם הוא

יצור חברתי, וככל יצור חברתי הוא מסתמך על חבריו כדי לעזור לו לקבל החלטות בסיטואציות של חוסר ודאות, בסיטואציות כאלה האדם נוטה לחפש אחר רמזים למחשבותיו של האחר לנוכח סיטואציה נתונה, אנשים מניחים כי התנהגות האחרים מייצגת את מחשבותיהם ולכן מחקים את התנהגות האחרים בסיטואציות אלה (Chialdini, 2001).

חיבה (Liking), ההרגשה הבסיסית של חיבה לדבר או אדם מאפשרת להשפיע על האדם ביתר קלות. החיבה יכולה להיווצר ע"י כך שהאדם המשפיע הוא אטרקטיבי, בגלל שהוא אטרקטיבי הוא נתפס כבעל תכונות טובות יותר ולכן נחשב למודל לחיקוי. אך לא רק אטרקטיביות תורמת ליכולת של האחר להשפיע על מעשיו ומחשבותיו של האדם כל אלמנט המגביר חיבה, כגון מוכרות, דמיון וכו', מאפשר השפעה ביתר קלות (Chialdini, 2001).

הציות לסמכות הוא קיצור דרך מנטאלי מאד נוח, הוא מאפשר לאדם להניח מאחור את תהליך קבלת ההחלטות ושקילת הנתונים כדי להגיע למסקנה בדבר ההחלטה הנכונה בסיטואציה מסוימת, ע"י היאחזות בהתנהגות או מחשבות של דמות סמכותית האדם נמנע מהצורך לקבל את ההחלטות לבדו ופשוט מחקה את התנהגות הדמות הסמכותית או נענה לדרישותיה ובכך נתון להשפעתה (Chialdini, 2001).

עקרון הנדירות (Scarcity) אומר שהזדמנויות הן בעלות ערך רב יותר כאשר הן פחות זמינות, עקרון זה נובע מתוך תופעת התגובתיות הפסיכולוגית (Psychological Reactance) שבאה לידי ביטוי בצורך להשיג דבר מה שהגישה אליו חסומה בפני האדם. תופעת התגובתיות הפסיכולוגית נובעת מהצורך האנושי הבסיס לחופש, כאשר נמנעת מהאדם בחירה חופשית נוצרת תגובה פסיכולוגית בדמות הרצון להשיג את האופציה האסורה, הדוגמא המוכרת ביותר ל"תגובתיות פסיכולוגית" הוא סיפור האהבה של רומיאו ויוליה שם האיסור של משפחות בני הזוג האדיר את אהבתם ההדדית זו לזה. לכן אם דבר הוא נדיר ז"א שיש פחות חופש בחירה בנוגע אליו ולכן הוא הופך להיות אטרקטיבי יותר, בצורה זאת ע"י הגברת הנדירות של דבר ניתן להשפיע על אדם לרצות את אותו דבר, מניעת גישה לדבר מסוים תשפיע על האדם לרצות את אותו דבר יותר (Chialdini, 2001).

אינדוקטרינציה- תהליך חינוכי בו האדם שעובר את התהליך נתון ללחץ פסיכולוגי ולעיטים אף פיזי. לאורך התהליך הזה לומד האדם להבין את המציאות עפ"י צורת מחשבה אחת, צורת

המחשבה המובילה של הגוף או האדם שמפעיל את האינדוקטרינציה. האדם שעובר את האינדוקטרינציה מקבל את הידע ומערכת האמונות כמכלול ולרוב אין לו יכולת לערער עליהם. במחקר זה נעשה שימוש במושג זה כדי לתאר את התהליך החינוכי שעובר המחבל המתאבד כחלק מתהליך ההכשרה שלו, דרך שיחות, קריאת ספרים וצפייה בקלטות וידאו.

ממצאים

תהליך הגיוס וההכשרה הוא תהליך מאוחד, בראשיתו אדם מסכים להוציא אל הפועל התאבדות טרוריסטית ובסופו האדם נמצא באזור היעד שנבחר עבורו והוא מוכן להוציא אל הפועל את התאבדותו הטרוריסטית. יש להתייחס לתהליך הזה כתהליך אחד משתי סיבות עיקריות, הראשונה היא כי הארגונים עצמם והאדם העובר את התהליך לא מפרידים בין הגיוס להכשרה, זאת כדי לנצל את המומנטום הפסיכולוגי של התהליך. הסיבה השנייה, שקשורה לסיבה הראשונה, היא שהתהליך הפסיכולוגי שעובר האדם הוא תהליך אחד, כל השלבים כולם מביאים אותו בסופו של דבר למוכנות לבצע התאבדות טרוריסטית.

הדרך אל ההתאבדות הטרוריסטית אינה קבועה ומוחלטת, עובדה זו נובעת מכך שכל פיגוע הוא שונה במסגרת הזמן המוקדשת להכנות, האדם המבצע את הפעולה הוא שונה והקבוצה המארגנת את הפיגוע שונה. מספר חוקרים שניתחו את תופעת טרור המתאבדים לפי מודלים תלת-שלביים עמדו על כך שאלמנטים מסוימים חוזרים פעמים רבות בתהליכי גיוס והכשרה שונים (Kruglanski & Agnieszka, 2004). גם במחקר הנוכחי התגלו אלמנטים אלו כנוכחים בתהליכי הגיוס וההכשרה של המחבלים המתאבדים שהראיונות עמם או עליהם מהווים את הקורפוס המחקרי הנוכחי אולם בתהליך החקר הנוכחי עלו מספר אלמנטים נוספים שחוזרים במספר מקרים לא מבוטל. לכן רמת הניתוח הראשונה של הקורפוס המחקרי תהיה הדגשת האלמנטים שנמצאו כמרכיבים את תהליך הגיוס וההכשרה. בחלק השני של הצגת הממצאים יוצגו המאפיינים הפסיכולוגיים המשפיעים בתוך אלמנטים אלו.

אלמנטים בתוך תהליך הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים

מבחני קבלה

לאור החשיבות הרבה והסכנה הגדולה שיש בהוצאת פיגוע טרור התאבדות לא ייפלא כי הארגונים מעבירים את המועמדים מבחני קבלה. המבחן הראשוני שעל מתנדבים לעבור הוא מבחן העקשנות, עליהם למצוא קשר למישהו בארגון שמתעסק בפיגועי התאבדות.

זה לא קל להתקבל להיות שאהיד, לוקח שבוע עד 10 ימים עד שאתה מגיע למישהו שייקח אותך ויתחיל איתך את התהליך, בגלל שיקולי ביטחון זה לא קל וצריכים לבדוק אותך, אתה צריך להיות באמונה שלמה וגדולה ואתה צריך להיות במצב גופני טוב (Rehov, 2006)

אחרי שהמתנדבים מצאו חולייה מקשרת והמגויסים הסכימו להצעה הראשונית להיות מחבלים מתאבדים, המועמדים עוברים עוד מבחני קבלה בדמות שיחות רבות עם אנשי החוליה, המטרה של השיחות הללו היא יצירת אמון של חברי החוליה במועמד, אמון שהוא פועל ממניעים מתאימים שיספיקו לו כדי ללכת עם המעשה עד הסוף

We ask this young man, and we ask ourselves, why he wishes so badly to become a human bomb. What are his real motives? Our questions are aimed at clarifying first and foremost for the boy himself his real reasons and the strength of his commitment. (Hassan, 2005)

ראיונות כאלו לא רק בוחנים את המוטיבציה של המועמד אלא הם גם משמשים להכרות איתו והזדמנות לתהות על קנקנו כדי שיגרום לאמון ראשי הארגון שהוא חזק מספיק נפשית ופיזית כדי להוציא את הפעולה לפועל

אני בוחן את האישיות של המועמד כדי לבדוק האם הוא מוכן ויכול לבצע את המשימה, כמו כל ארגון צבאי אחר אתה בוחן את המועמדים פסיכולוגית, אידיאולוגית ופיזית. אתה לומד אותנו, את האישיות שלו ואז אתה מבין אם אתה יכול לעבוד איתו על העניינים הללו או לא (Goldvicht, 2003)

במחקר אחר (Moghadam, 2003) מדווח כי מועמדים מקבלים משימות מגוונות בעלות דרגות קושי וסיכון עולות כדי לבדוק את מוכנותם ויכולתם לבצע את פעולת ההתאבדות הטרוריסטית.

אינדוקטרינציה

חוקרים רבים מדווחים על אינדוקטרינציה כחלק עיקרי וחשוב בתהליך ההכשרה של המחבל המתאבד (Kruglanski & Agnieszka, 2004, ע' 10; Moghadam, 2003, ע' 76). אותם חוקרים מתארים את תהליך האינדוקטרינציה, כתהליך בו המחבל המתאבד נחשף פעמים רבות לחומר המאדיר את הארגון ואת פעולת ההתאבדות הטרוריסטית וכן הוא נחשף לתעמולה כנגד האויב (Kruglanski & Agnieszka, 2004, ע' 10).

בראיונות שנסקרו במחקר זה נמצאו ארבעה תכנים שונים העוברים בתהליך האינדוקטרינציה, תכנים הסטורים, תיאולוגים, מעמד חברתי ותהליך נפשי פנימי. כחלק מהאינדוקטרינציה המחבל המתאבד עוסק בהקשר ההיסטורי של פעולותיו, בעיקר בכל הנוגע להיסטוריה של ההקרבה העצמית בארגון או בחברה של המחבל המתאבד.

I read about the history of jihad, about great martyrs who have gone before me.

These things strengthen my will (Ghosh, 2005)

אך לא רק באופן כללי לומד המחבל המתאבד את ההיסטוריה של פעולת ההתאבדות, ישנן עדויות שהמחבלים המתאבדים צופים בקלטות רבות של צוואות מחבלים מתאבדים אחרים מהארגון (Hassan, 2005; Post, Sprinzak & Denny, 2003, ע' 175), בנוסף לכך בהרבה הזדמנויות מפגשים נערכים בחדרים בהם יש תמונות מחבלים שהתאבדו בהצלחה (Goldvicht, 2003)

נושא ההקרבה העצמית נלמד לא רק בהקשר האזורי בו המחבל והארגון פועלים, ישנן עדויות על טקסטים מכווננים בנושא זה שהם כלליים לכל המוסלמים.

The Lover of Angels, by Abdullah Azzam, one of Osama bin Laden's spiritual mentors, which tells stories of jihadis who died fighting Soviet occupying troops in Afghanistan (Ghosh, 2005)

במקביל ללימוד ההיסטורי של התופעה מחבלים מתאבדים עוברים תהליך לימוד של ההצדקות והחיזוקים התיאולוגיים של מעשה ההתאבדות הטרוריסטית. ניתן לראות בראיונות התייחסויות מפורשות לתהליך הלימוד.

Engaging in a ritualistic dialogue of questions and answers about the glory of martyrdom (Hassan, 2005)

The trainer encourages the candidate to read six particular chapters of the Koran: Baqara, Al Imran, Anfal, Tawba, Rahman, and Asr, which feature such themes as jihad, the birth of the nation of Islam, war, Allah's favors and the importance of faith."(Hassan, 2005)

בראיונות ניתן לראות שתהליך זה אכן משפיע על הלך המחשבה של המחבלים וההצדקות התיאולוגיות הניתנות בתהליך הלימוד מוצאות דרכן במהלך הראיונות, באחד הראיונות אחד המחבלים שיושבים בבית הכלא אמר "בקוראן כתוב שלא אתה הרגת את האנשים אלא אללה, זה רצונו של אללה שהם ימותו" (Goldvicht, 2003) ומחבל מתאבד אחר מתייחס לחיוב הדתי לבצע פעולת התאבדות טרוריסטית, "אני לא הייתי נחשב מוסלמי אם לא הייתי מוכן להיות שאהיד" (Rehov, 2006).

תחום אחר בו מתעסקת האינדוקטרינציה הוא הייחוד והמעמד של המחבל המתאבדים, "That's what I was told. **The shaheed is on a very high level and everyone respects him**" (Levy-Barzilai, 2002). כמו בתהליך הלימוד התיאולוגי גם רמזים לאינדוקטרינציה בנושא הייחוד של המתאבד הטרוריסטי ניתן למצוא בהתבטאויות המחבלים

Don't forget that the jihad fighter acts under **extraordinary circumstances** (Thornton, 2001)

I wanted to be in the company of **those privileged** (Bsharat, 2004)

ישנן התבטאויות המתייחסות לייחוד שבמעשה ההתאבדות הטרוריסטית בהיבט החברתי, של הכבוד והתמיכה שתקבל המשפחה לאחר המעשה.

I would love to give them **what no one else can:** To be able to live with honor and dignity and pride and glory by my becoming a martyr they can be proud of.
(Thornton, 2001)

בתהליך האינדוקטרינציה ניתן לכלול גם את התהליך הנפשי הפנימי שעובר המחבל המתאבד, תהליך נפשי זה בא לידי ביטוי בחקירה פנימית אינטנסיבית והכנה מנטאלית למשימה,

Volunteers have to undergo a program to discipline the mind and cleanse the soul
(Ghosh, 2005)

הכנות לעולם הבא

חלק חשוב מתהליך ההכשרה הן ההכנות לעולם הבא, הכנות אלו באות לידי ביטוי בשיחות של המחבל המתאבד עם שולחיו ובכך דומה שהן חלק מתהליך האינדוקטרינציה הדתי אך זהו תהליך נפרד בעיקר בגלל מרכזיותו בשיח עם המחבלים המתאבדים ומשלחיהם. ההתעסקות בחיים שאחרי המוות, התגמולים והיופי שבחיים שאחרי המוות מפרידים את ההכנות לעולם הבא מהתהליך האינדוקטרינציה. אם בתהליך האינדוקטרינציה ניתן לראות כי העיסוק המרכזי הוא בלימוד ודיון, בתהליך ההכנה לעולם הבא המחבל המתאבד מקבל תשובות מוחלטות לספקותיו,

We focus his attention on Paradise, on being in the presence of Allah, on meeting the Prophet Muhammad, on interceding for his loved ones so that they, too, can be saved from the agonies of Hell (Hassan, 2005)

המגייסים מחזקים את המוחשיות של גן העדן בעיני רוחם של המחבלים המתאבדים, "עושר שיש לאדם הכי עשיר על כדור הארץ לא משתווה לעושר של האדם הכי עני בגן עדן, 70 הבתולות הן כלכך יפות שלא ניתן לתאר זאת במילים, זורמים שם נהרות מסוגים שונים, חלב, יין לא אלכוהולי." (Goldvicht, 2003).

כפי שניתן לראות בציטוט הקודם ומראיונות אחרים אחד האלמנטים המרכזיים של החיים בגן העדן הם החיים המיניים,

They told me to just think about the commandment and the reward, up above, in Paradise, with the virgins that would be waiting for me and all the honor I would receive (Levy-Barzilai, 2002)

אולם ההכנה לגן עדן שונה מתהליך האינדוקטרינציה גם בכך שהיא נושאת אופי מוחשי ואקטיבי ולא עוסקת רק בחשיבה ולימוד. אלמנט רעיוני חשוב בהגעה לגן העדן הוא היכולת של המחבל המתאבד להמליץ על 70 אנשים שיכנסו לגן העדן, וכאן בא לידי ביטוי אספקט מוחשי ואקטיבי של תהליך ההכנה לעולם הבא, המחבלים המתאבדים מכינים רשימות של אותם 70 אנשים בעודם בחיים

We compile lists of the 70 people Islamic tradition says a "martyr" can guarantee a place in paradise. I haven't got my 70 names yet--I don't think I know that many people (Ghosh, 2005)

קיימות עדויות להכנות אקטיביות נוספות למוות, כגון שכיבה בקבר חפור כדי להבין ולהרגיש עד כמה שלו ונינוח המוות (Kruglanski & Agnieszka, 2004) וידועה גם תופעה של תשלום החובות שיש למחבל המתאבד כדי להיכנס נקי (Moghadam, 2003).

הליווי

שלב נוסף המופיע במספר ראיונות הוא הליווי, הכוונה לזמן בו אדם המבקש להיות מחבל מתאבד ונמצא בתחילת תהליך ההכשרה וההכנה מלווה אדם אחר המבקש להיות מחבל מתאבד שהולך לבצע פיגוע התאבדות בימים הקרובים

"During the week before the operation, two 'assistants' are delegated to stay with the potential martyr at all times."(Hassan, 2005)

"He anticipates spending his last days in near seclusion, probably holed up in a safe house with a few other bombers-to-be"(Ghosh, 2005)

טכסים

בתהליך הגיוס וההכשרה של המחבלים המתאבדים ניתן לראות אקטים בעלי גוון טכסי, הכוונה בטכסים היא לאירועים מובחנים שהמחבלים המתאבדים משתתפים בהם או עושים אותם בעצמם, בחלקם יש כללים ברורים לניהול הטכס. אחד הטכסים הללו הוא אמירת התפילות השמורות רק למי שיוצא לקרב הגנה על הדת (Hassan, 2005), טכס נוסף הוא שבועה מיוחדת,

We made an oath on the Koran, in the presence of Allah — a pledge not to waver.

This jihad pledge is called bayt al-ridwan, after the garden in Paradise that is reserved for the prophets and the martyrs (Hassan, 2005)

המחבלים המתאבדים מבצעים גם טכסים מוחשיים יותר, כגון צום לפני היציאה למבצע (Hassan, 2005). אירוע מכונן נוסף שניתן לקרוא לו טכס הוא קניית בגדים חדשים, הסתפרות והתגלחות (Klein, 2006) מחבלים מתאבדים מתייחסים לאירוע זה כחלק מההכנות שלהם להיטמע בהמון היהודי כדי לא לעורר חשד.

טכס חשוב ומוכר נוסף הוא הכנת הצוואה. חוקרים רבים מכירים בחשיבות טכס זה בעיקר כחלק ממרכיבי "תאטרון הטרור" (Weimann, 2004), הארגון שהיה אחראי על הוצאת הפיגוע לפועל שולח לעיתונות את קלטת הוידאו בה נראה המחבל המתאבד מקריא את צוואתו, לרוב על רקע סמלי הארגון המשלח כשהוא לבוש כחייל ואוחז בידו לרוב כלי נשק. זהו שלב חשוב גם בקרב המתראיינים, רבים ציינו את הכנת הקלטת, והכנת הטקסט או קריאה מקדימה של טקסט שקיבלו (Goldvicht, 2003). אך לא רק קלטת וידאו המחבל מכין, לעיטים הוא יכין גם צוואה בכתב בה הוא מחלק את רכושו, מבקש סליחה ודואג לחובותיו שלא שולמו (Berko & Erez, 2005 ; Hassan, 2005).

כינויים

מחבלים רבים מקבלים כינוי כאשר הם מתקבלים להיות מחבלים מתאבדים, אין המדובר בכינוי שמי לכל מחבל בנפרד, אם מתאמי הענקת משמעות של לידה מחדש ואם מתאמי אבטחה וסודיות של המבצע. מדובר בכינויים המציינים את עובדת היותם מחבלים מתאבדים לעתיד, בכינוי זה קוראים להם כל מי שנמצא איתם במגע והוא מתווסף לשמם ככינוי כבוד, אחד הכינויים הללו הוא "פידאווייה" (فداوية) שהוא כינוי לאדם המחרף את נפשו למות, לוחם מתאבד (Yousafzai, 2007). כינוי נוסף הוא "א-שאהיד א-חיי" (الشهيد الحي) הקדוש החל¹ (Goldvicht, 2003) לעיטים כדי להימנע מלאמר את שם המחבל ישתמשו באימרה "הוא המחכה למותו הקדוש" (Hassan, 2005).

תופעה נוספת שעלתה מראיונות היא כינוי מעשה ההתאבדות כחתונה (Rehov, 2006), המחבל המתאבד הוא המתחתן ואם אדם מבקש להתנדב לפעולת התאבדות טרוריסטית הוא מחפש אנשים שיעזרו לו "להתחתן" (Kruglanski & Agnieszka, 2004).

המתנה לביצוע

מספר מחבלים מתאבדים מדברים על תקופת המתנה (Thornton, 2001 ; Ghosh, 2005). הם מתייחסים לתקופת המתנה כזמן בו הארגון מכין את השטח לקראת היציאה לפיגוע.

הלילה שלפני

נקודת זמן חשובה שמספר מחבלים מתאבדים ומשלחים של מחבלים מתאבדים מדברים עליה היא הלילה שלפני. הלילה שלפני המחבל המתאבד מגיע לדירת מסתור בה הוא מקבל את כל צרכיו ללילה לרבות מצעים, כלי רחצה ולבוש ללילה (Goldvicht, 2003). למרות שבמקום מוכנה לו מיטה המחבל המתאבד לרוב לא ישן ומבלה את לילו האחרון בתפילה

¹ המילה שאהיד הפכה בעשורים האחרונים לכינוי מקובל למחבל מתאבד

(Moghadam, 2003 ; Hassan, 2005, ע' 84), דבר זה מוביל לכך שהמחבל המתאבד עייף מאד

בבוקר ביצוע הפיגוע (Goldvicht, 2003).

קטגוריות השפעה כפי שהן באות לידי ביטוי באלמנטים השונים בתוך תהליך הגיוס

וההכשרה של מחבלים מתאבדים

עקביות

את עקרון העקביות במקרה של תהליך הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים ניתן לדמות לדרך בה כל צומת הכרעה היא מחסום שעוברים אותו ללא מאמץ אך החזרה דרכו הופכת לקשה יותר עד כדי בלתי אפשרית ככל שמתרבים המחסומים. כל החלטה בכיוון ההתאבדות הטרוריסטית מחזקת את המשך הדרך בכיוון זה וחוסמת את הדרך חזרה עד כי לאדם ההולך באותה הדרך אין יותר אפשרות לסגת ממעשה ההתאבדות הטרוריסטית מבלי לפגוע באופן חמור בדימוי העצמי שלו כלפי עצמו וכלפי חברתו.

עקרון העקביות בא לידי ביטוי ראשית במבחני הקבלה. עקרון העקביות מהווה אמצעי השפעה רב עוצמה כי הוא מהווה חיזוק פנימי וחיצוני להתנהגות, במבחני הקבלה החיזוק הפנימי בא לידי ביטוי בכך שהמאמץ שמהחבל המתאבד משקיע בתהליך הקבלה מהווה עוגן התנהגותי חזק ביותר, זוהי נקודת ההתחלה של תהליך העקביות מכיוון שהאדם השקיע מאמצים רבים רק כדי להיות מועמד לביצוע משימת ההתאבדות. Cialdini (2001) מציין שאפילו יזימת חיוג טלפון ע"י אדם מייצרת אצלו מחויבות לעקביות, מכאן שקל וחומר כאשר מדובר באדם שהשקיע מאמצים של חיפוש אקטיבי אחרי משלחים לפעולת התאבדות.

טכסים מסוימים שתוארו לעיל משמשים גם הם כאמצעי השפעה של עקביות. המחבלים המבקשים לבצע התאבדות טרוריסטית מתפללים תפילות מיוחדות השמורות רק למי שיוצא למלחמה על קידוש האסלאם (ג'יהאד), אמירות תפילות אלו יוצרות התחייבות חיצונית ופנימית של המחבל המתאבד, הוא מצהיר באופן גלוי ומוחלט על נכונותו להתאבד על קידוש האסלאם. כך באים לידי ביטוי שני מוקדי החיזוק של עקרון העקביות, המוקד הפנימי והמוקד החיצוני. הכנת הצוואה גם היא מהווה תמרור מחויבות ועקביות נוסף, האדם מוקלט במודע ומעיד על עצמו כגיבור המבקש לבצע את המעשה הנעלה ביותר לדעתו, הוא מודע לפומביות שיכולה להיות להצהרת כוונותיו כי הוא בעצמו נחשף לקלטות רבות של מחבלים מתאבדים אחרים, פומביות זו של כוונותיו יכולה לשמש כנגדו אם יחליט לבסוף להימנע מביצוע מעשה ההתאבדות. Cialdini (2001) מציין שחיילים אמריקאים ששבו מהשבי הסיני

דיווחו כי במחנה הייתה תחרות חיבורים בשבח השלטון הסיני, כולם השתתפו והשובים הקריאו את החיבורים היפים ביותר, פעולה זאת של כתיבה לטובת השלטון הקומוניסטי יצרה מחויבות אצל השבויים, בדומה לכך גם הקלטת הסרט מייצרת אצל המחבלים המתאבדים מחויבות עמוקה לעקביות ולהוצאת הפעולה ללא חרטות.

השימוש בכינויים גם הוא משמש כאמצעי השפעה של עקביות, האדם הנמצא בתהליך ההכשרה לקראת ביצוע פיגוע התאבדות מקבל שמות המדגישים את ייעודו, הסביבה הקרובה אליו באותם ימים של הכשרה מכבדת אותו בכינויים אלו ובכך הכינויים מהווים חיזוק חיצוני חזק לעקביות שתבוא לידי ביטוי בהליכה אל ההתאבדות הטרוריסטית.

אמצעי ההשפעה של העקביות בא לידי ביטוי בהמשך התהליך באקט הליווי, אקט הליווי אמנם תועד עד כה רק במחקר זה אך נראה שההשפעה הפסיכולוגית שלו עמוקה ביותר, המחבל שבדרכו להתאבדות ומועד ביצוע הפעולה קרוב מלווה ע"י מחבל מתאבד אחר, מנגנון ההשפעה של העקביות פועל באופן דומה וחזק על שניהם, הם מדברים הרבה על אקט ההתאבדות הטרוריסטית ועל העקרונות שמובילים ומחזקים את ההתנהגות הזאת. שיחה קרובה זו מהווה עוד עוגן ליצירת קו עיקבי של התנהגות המוביל לכדי ביצוע פיגוע ההתאבדות ללא היסוסים.

האקט האחרון בתהליך הגיוס וההכשרה הוא הלילה שלפני ביצוע מעשה ההתאבדות. במספר מקרים המחבל המתאבד מבצע התנהגויות מאד ייחודיות לאותו לילה ובכך מייצר מחויבות עמוקה וחזקה להמשך הדרך עד סופה. המחבל המתאבד צם ומתפלל לאורך כל הלילה, הוא יוצא מוקדם לתפילת שחרית במסגד, פעמים רבות ללא נוכחות של אחרים שליוו אותו בתהליך כולו, זהו השלב האחרון בו ההתנהגות הייחודית מהווה חיזוק פנימי משמעותי ביותר של הגעה עצמאית להחלטה לבצע פיגוע התאבדות ולכן מהווה חיזוק משמעותי לעקביות דרך המשך ההתנהגות עד לביצוע הפעולה.

נדירות

עקרון ההשפעה של הנדירות פועל על ההנחה שמה שאין ממנו הרבה הוא טוב יותר, את הביטוי לאלמנט זה של הנדירות ניתן לראות בהדגשה היתרה שיש בתהליכי האינדוקטרינציה

לייחוד המחבלים המתאבדים. כאמור לעיל בתהליך האינדוקטרינציה ניתן להבחין בארבע מגמות שונות, שתיים מהן, האינדוקטרינציה ההיסטורית והאינדוקטרינציה הנוגעת למעמד החברתי, מדגישות את ייחודם של המחבלים המתאבדים. באינדוקטרינציה ההיסטורית קיים עיסוק מתמיד בגבורה של המחבלים המתאבדים שהצליחו במשימותיהם, קיימת הדגשה על האופן המיוחד בו אדם אחד הצליח לפגוע בכל-כך הרבה אנשים בו זמנית, כל אלו מייחדים את מעשה ההתאבדות והופכים אותו לנדיר וכך התנהגות זו וההליכה אל עבר התנהגות זאת משייכים את ההולך באותה הדרך אל יחידי הסגולה שהוציאו אל הפועל את ההתנהגות הנדירה הזאת.

גם הטכסים והכינויים מהווים חיזוק נוסף לנדירות וייחוד התנהגות ההתאבדות הטרוריסטית, הטכסים והכינויים שמורים רק למי שהולך להיות מחבל מתאבד. כל אחד מהאקטים הללו המחזקים את הרגשת הנדירות הקשורה בביצוע פיגוע התאבדות מחזקים את ההרגשה הטובה שיש לאדם ההולך אל מותו, הרגשה טובה הנובעת מתוך עקרון הנדירות כי אם המעשה הוא כל כך ייחודי הרי שלמבצע אותו יש את כל הסיבות להיות מאושר.

אספקט נוסף של עקרון הנדירות הוא מניעת ההגעה אל דבר מסוים. אספקט זה בא לידי ביטוי בראשית התהליך כאשר המחבל המבקש להתאבד צריך לעבור מבחני קבלה שונים, בכך ניצב מחסום בין האדם לבין פיגוע ההתאבדות, מחסום זה, בהתאם לתגובתיות הפסיכולוגית, מחזק את רצונו של האדם בביצוע ההתנהגות שקשה לו להגיע אליה (Cialdini, 2001).

בתגובתיות הפסיכולוגית נעשה שימוש נוסף לקראת סוף תהליך הגיוס. תופעת תקופת ההמתנה לביצוע שעלתה במחקר הנוכחי, טומנת בחובה אפקט חזק ביותר של "תגובתיות פסיכולוגית". האדם המתכוון לביצוע פיגוע ההתאבדות עובר דרך ארוכה ואז הוא נעצר במקום, רגע לפני שהוא מסיים את הדרך ויוצא אל הפעולה נעצר כל התהליך ויש תקופת המתנה, תקופת ההמתנה משמשת כמחסום בדרך אל המטרה שמונעת מהמחבל המתאבד את החופש לבצע את שהתכוון אליו, מניעת החופש הזאת היא תנאי הכרחי ומספק ליצירת "תגובתיות פסיכולוגית", כך שהמחבל המתאבד רוצה עוד יותר להוציא אל הפועל את הפיגוע.

הדדיות

עקרון ההדדיות, לפיו אדם שקיבל מאחר דבר ללא תמורה ברורה מרגיש מחויב להשיב לאותו אחר בהקדם, פועל בתהליך הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים בשני אופנים. את עקרון ההדדיות ניתן לראות בא לידי ביטוי באופן הפשוט בעיקר בשלב הלילה שלפני, בלילה שלפני חלק מהמחבלים מקבלים מהארגון המוציא את הפיגוע לפועל דירה עם כל שדרוש להם לאותו הלילה, גם קניית הבגדים, אם היא מתבצעת על חשבון הארגון המשלח, יתכן שהיא מפעילה את עקרון ההדדיות. אולם הפעלות אלו של עקרון זה אינן חזקות מכיוון שהטובות שניתנות למחבל המתאבד הן חלק אינטגרלי מהתהליך ההכנה שלו והסיבה לקבלתן מובנת ובהירה למקבל.

האופן השני בו עקרון ההדדיות בא לידי ביטוי הוא בדרך הפוכה מהמצוין במודל, המחבל המתאבד מקבל הבטחות לגבי הטובות שיוענקו לו לאחר שיבצע את פיגוע ההתאבדות, בכך יש משום הדדיות לעתיד. בשלבי האינדוקטרינציה, אם ההיסטורית ואם לגבי המעמד החברתי, המחבל המתאבד לומד על המעמד הגבוה שיהיה לו אחרי מותו ועל הטובות שיושפעו על משפחתו לאחר מותו, הוא לא רק מקבל הבטחות אלא הוא נחשף למעשים דומים ומעמד דומה שזכו לו מחבלים מתאבדים שקדמו לו ומשפחותיהם. לכן ניתן להבין מדוע המעמד החברתי המובטח וההטבות שינתנו למשפחתו יכולים לשמש כנקודת ההתחלה של תהליך הדדיות למרות שפעולות אלו לא בוצעו בפועל. האינדוקטרינציה הדתית וההכנות לקראת החיים שאחרי המוות, טומנות גם הן בחובן הטבות ששמורות למחבל המתאבד לאחר מותו, אמנם במקרה הזה אין לארגון או למשלח יכולת להוכיח את נכונות התקיימותם אולם התיאורים המדויקים של החיים אחרי המוות והחזרה על קריאת הקטעים בקוראן המתארים את הטובות הדתיות ששמורות למקדשי האסלאם במותם, כל אלו מחזקים את הרגשת המציאותיות של המחבל לגבי הטבות השמורות לנשמתו לאחר מותו ובכך מייצרות למעשה נקודת התחלת ההדדיות שיכול להוביל לחיזוק החלטה להוציא את הפיגוע לפועל ללא היסוסים.

חיזוק חברתי

במצבים של אי-ודאות או פונים אל סביבתנו כדי להבין מה ההתנהגות הנכונה באותם מצבים. ההליכה אל עבר פיגוע ההתאבדות היא מצב של חוסר ודאות לגבי המחבל המתאבד, המחבל המתאבד נמצא במצב אי ודאות כי הוא מעורב בתהליך הזה בפעם הראשונה (והאחרונה) בחייו. הסביבה החברתית ממנה המחבל המתאבד יכול לשאוב מידע כיצד להתנהג היא רק סביבתו הקרובה שקשורה לפיגוע ההתאבדות, מחבלים מתאבדים רבים מעידים שהתהליך הוא סודי ושסוד לדבר עליו מחוץ למעגל החוליה, יתרה מזאת מחבלים רבים מעידים שהם לא מתייעצים עם משפחותיהם כי הן לא תבנה. תהליך זה דומה לתהליך שקורה בכתות סגורות בהן החברים בכת מחויבים לסודיות ומופרדים מסביבתם הקודמת (Chialdini, 2001). השימוש בעקרונות החיזוק החברתי בא לידי ביטוי בשלבי האינדוקטרינציה השונים. דמיון הוא תנאי חשוב להפעלת השפעה דרך חיזוק חברתי (Chialdini, 2001), דרך האינדוקטרינציה ההיסטורית המחבל המתאבד נחשף להתנהגותם של מחבלים מתאבדים שהוציאו אל הפועל פיגוע התאבדות, הדמיון בינו לבנים הוא גדול מאד ומועצם ע"י ביצוע אקטים דומים (כגון הקלטת הצוואה שלו וצפייה בצוואות של אחרים), ההתנהגות אליה נחשף המחבל המתאבד היא של ביצוע הפיגוע. אפילו נוכחות בהלוויות של מחבלים בהן הגופות גלויות לעיני כל כשהן עטופות בבגדים לבנים ועל פניהן נסוך חיוך (Goldvicht, 2003) משמש כחיזוק חברתי להראות שהמוות על קידוש האסלאם הוא טהור ומענג. בדומה לכך האינדוקטרינציה התיאולוגית ולגבי המעמד החברתי, שתיהן מהוות חיזוק חברתי לנכונות ההליכה בדרך ההתאבדות הטרוריסטית מכיוון שמהחבל המתאבד רואה את התמורות שיש בצד ההתנהגות הנבחרת. השימוש באמצעים כתובים וחזותיים כדי ליצור חיזוק חברתי עושה שימוש למעשה באפקט וורת'ר (Werther Effect), נמצא כי כאשר יש חשיפה תקשורתית רחבה של מקרי התאבדות עולה שיעור ההתאבדות באוכלוסייה, אנשים במצבים של אי ודאות מזהים את ההתנהגות ההתאבדות כפתרון הנכון למצב בו הם נמצאים (Gladwell, 2000), עמ' 216-220).

אקט חשוב ביותר מבחינת חיזוק חברתי הוא שלב הליווי. שני מחבלים מתאבדים נמצאים אחד בחברת השני למשך זמן מסוים, שניהם נמצאים במצב של אי-ודאות ושניהם לא יודעים מהי הדרך הנכונה להתנהג אולם מכיוון שלשניהם אותו מידע שהוענק להם בתהליך הגיוס הם

מחזקים זה את בורותו של זה ע"י כך שהם מתמקדים במה ששניהם למדו (Hassan, 2005) ולא מראים את חוסר הביטחון שיש להם ואת ספקותיהם (אם קיימות). אקט הליווי יוצר מצב שמאפשר השפעה בדרך של חיזוק חברתי ע"י בורות פלורליסטית (Pluralistic Ignorance Effect) לפיו בתנאי אי-ודאות אנשים נוטים יותר להסתמך על אחרים, גם אם ברור שהאחרים לא יודעים יותר טוב מהם.

סמכות

תא החבלה הטרוריסטי מתקיים כיחידה צבאית, בה יש היררכיה ברורה והסמכות לקבלת ההחלטות נתונה בידי אדם אחר מאשר המחבל המתאבד (Kruglanski & Agnieszka, 2004). הסמכות של מפקדי חוליית הטרור בעיני המחבל המתאבד נבנית החל מהשלבים הראשונים של הגיוס, בו המחבל המתאבד מקבל הוראות לביצוע ע"י אחד מפקדי החוליה והוא צריך לבצע אותם כדי להוכיח את נכונותו ומוכנותו לביצוע פעולת התאבדות טרוריסטית. לאחר שסמכותם של מפקדי החוליה התבססה נעשה שימוש בהשפעה הפסיכולוגית של הסמכות בשלבי האינדוקטרינציה, באינדוקטרינציה ההיסטורית והתיאולוגית המחבל המתאבד נחשף למידע ע"י אחד ממפקדי החוליה או מנהיגה הרוחני של החוליה, הוא נחשף לפרקים מסוימים בקוראן (Hassan, 2005) או לספרים הסטורים המתארים פעולות התאבדות (Ghosh, 2005). גם ההכנות לעולם הבא נעשות מתוך הכוונה של הסמכות הרוחנית או הפיקודית בחוליה, המחבל המתאבד לא מתפלל את התפילות השמורות למחבלים מתאבדים ולא מכין את רשימות המומלצים שלו לגן-העדן עד שהוא לא מקבל הוראה לעשות זאת. חיזוק נוסף לסמכות של פיקוד החוליה כלפי המחבל המתאבד ניתן לראות גם בהמתנה לביצוע, לרוב הסמכות הפיקודית מונעת מהמחבל המתאבד לצאת למשימת התאבדות ללא מתן סיבה קונקרטי, ע"י שמירה זו של כל המידע הרלוונטי לקבלת ההחלטה על הדחייה בידי הסמכות הפיקודית מתחזקת התלות של המחבל המתאבד בסמכות זו ובכך ההשפעה עליו באמצעות סמכות זו נהיית משמעותית יותר.

סיכום

בבסיס המחקר הנוכחי עמדו שתי שאלות המייצגות שני שלבי ניתוח שונים של החומר הקיים. השאלה הראשונה עסקה באלו אלמנטים ניתן לזהות בתהליכי גיוס והכשרה של מחבלים מתאבדים שונים. השאלה השנייה עסקה באלו אמצעי השפעה פסיכולוגיים מופעלים באלמנטים השונים בתהליכי הגיוס וההכשרה.

כמענה לשאלת המחקר הראשונה נמצאו תשעה אלמנטים שונים שהמחבלים המתאבדים או שולחיהם מתייחסים אליהם כחלק מתהליך ההכשרה, אלו הם: מבחני קבלה, אינדוקטרינציה, הכנות לעולם הבא, ליווי, טכסים, כינויים, המתנה לביצוע והלילה שלפני הפיגוע. מתוך תשעת האלמנטים השונים הללו הייתה התייחסות בספרות האקדמית לאלמנטי האינדוקטרינציה והכינויים. מחקר זה הראה כי קיימים עוד שבעה אלמנטים שונים שניתן להבחין בתוך תהליכי הגיוס וההכשרה השונים, חלקם נכללו בעבר תחת שני האלמנטים שהוזכרו לעיל או שקיבלו במחקרים קודמים התייחסות כאלמנטים נפרדים (Kruglanski & Agnieszka, 2004) למרות שהם חלק מאלמנט אחר.

כמענה לשאלת המחקר השנייה נמצא כי חמישה מתוך ששת אמצעי ההשפעה המופיעים במודל של Cialdini (2001) באים לידי ביטוי באלמנטים השונים המרכיבים את תהליכי הגיוס וההכשרה של המחבלים המתאבדים שנחקרו.

ההבנה כי מטרתו העיקרית של תהליך הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים הוא הכשרה פסיכולוגית אינו חדש (Moghadam, 2003, ע' 84), אולם המחקר הנוכחי הצליח להראות מרכיבים שונים בתוך התהליך שעד כה נחקר בצורה מועטה. דרך שימוש במודל פסיכולוגי-חברתי מוכר ומוכח ניתן להבין טוב יותר את המשמעות הפסיכולוגית של האלמנטים השונים בתוך תהליך הגיוס וההכשרה.

ממצאי מחקר זה יכולים לשמש כבסיס להבנה טובה יותר של תהליכי הגיוס וההכשרה והאמצעים הפסיכולוגיים שנעשה בהם שימוש. יש בכך משום תוספת לידע הקיים מכיוון שדרך הבנה של תהליכים אלו ניתן לייצר תהליכי נגד יעילים שיעבדו ברמה הפסיכולוגית ויאפשרו

למתן את יכולת ההשפעה של חוליות הטרור על המחבל המתאבד. מחקר נוסף נדרש כדי להבין באלו אמצעים ניתן להשתמש כדי להחליש את אמצעי ההשפעה שנמצאו במחקר זה.

ההצלחה בשימוש במודל פסיכולוגי שנבנה מחוץ להקשר של תופעת המחבלים המתאבדים מחזקת את ההנחה כי תופעת המחבלים המתאבדים היא אמנם תופעה ייחודית אך ניתן להבין אותה ולטפל בה בעזרת כלים שנוצרו והוכחו מחוץ למחקר תופעת הטרור בכלל וטרור המתאבדים בפרט (Mozes & Weimann, in press). מחקרים נוספים בכיוון מחקר זה יכולים לבחון כיצד נעשה שימוש באמצעי השפעה ברובד חברתי של תופעת המחבלים המתאבדים וכיצד שיטות שכנוע ושיווק באות לידי ביטוי בתקשורת ההמונים כחלק ממאמץ שיווקי כולל של האדרה חברתית של תופעת המחבלים המתאבדים.

תהליך הגיוס וההכשרה של מחבלים מתאבדים שונה בין זירת לחימה אחת לאחרת, הוא שונה בין ארגונים שונים בתוך אותה זירת לחימה והוא שונה בין מחבלים מתאבדים שונים באותו ארגון. אולם ההבנה כי אלמנטים רבים בתוך התהליך, אם לא כולם, זהים למרות השוני הרב מאפשרת להסתכל על האלמנטים השונים שהוצגו ככלי עבודה פסיכולוגיים בהם ניתן לעשות שימוש בהתאם לדרישות המציאות. הבנה זו שקיים מכנה משותף רחב ביותר בעל אופי פסיכולוגי רב עוצמה, מחזקת את ההנחה כי מאחורי תהליכי הגיוס וההכשרה השונים עומדים תהליכי חשיבה פסיכולוגיים שמכוונים את תהליכי הגיוס וההכשרה בהתאם לדרישות המציאות. נדרש מחקר נוסף כדי להעמיק ולהבין עד כמה חשיבה זו היא מקצועית ונשענת על ידע חיצוני לעולם הטרור ועד כמה חשיבה זו משותפת לארגוני טרור שונים.

ביבליוגרפיה

- Berko, Anat, & Erez Edna (2005). "Ordinary people" and "death work": Palestinian suicide bombers as victimizers and victim. *Violence and Victims*, 20(6), 603-623.
- Bsharat, Sulaiman. (2004, April 29). Interview with a would-be suicide bomber. *Islam Online*, Retrieved from <http://www.islamonline.net/English/Views/2004/04/article08a.shtml>
- Chialdini, Robert B. (2001). *Influence: science and practice* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Ghosh, Aparisim (2005, June 28). Inside the mind of an Iraqi suicide bomber. *Time*. Retrieved from <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1077288,00.html>
- Gladwell, Malcolm (2000). *The tipping point*. New-York: Back Bay Book.
- Goldvicht, Israel (Producer), & Roberts, Tom (Director/Writer). (2003). *Inside the mind of suicide bomber*. Britain: Channel Four Television Corporation.
- Hassan, Nasra (2005, July 14). Are you ready? Tomorrow you will be in Paradise. *Times Online*. Retrieved from http://www.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/article543551.ece
- Klein, Aaron. (2006, November 24). Hi, my name is Ahmed and I want to be a suicide bomber. Retrieved from http://www.wnd.com/news/article.asp?ARTICLE_ID=53091
- Kruglanski, A. W. & Golec, A. (2004). Individual motivations, the group process and organizational strategies in Suicide Terrorism. In E.M. Meyersson Milgrom (Ed.), *Suicide Missions and the Market for Martyrs, A Multidisciplinary Approach*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Levy-Barzilai, Vered. (2002, June). *Media echoes: interview with a suicide bomber*. Retrieved from <http://www.therazor.org/oldroot/Summer02/sbombinterview.htm>

Markus, Hazel (1999). Self-schemata and processing information about the self. In Roy F. Baumeister (Ed.), *The self in social psychology* (pp. 123-138). Philadelphia: Psychology Press.

Merari, Ariel (1990). The readiness to kill and die: Suicidal terrorism in the Middle East. In W. Reich (Ed.). *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, pp. 192-210.

Moghadam, Assaf (2003). Palestinian suicide terrorism in the second intifada: motivations and organizational aspects. *Studies in Conflict & Terrorism*, 26, 65-92.

Post, Jerrold M., Sprinzak, Ehud and Denny, Laurita M. (2003). 'The terrorists in their own words: Interviews with 35 incarcerated Middle Eastern terrorists', *Terrorism and Political Violence*, 15:1,171-184

Rehov, Pierre (Producer/Director). (2006). *Suicide killers* [Motion picture]. City Lights Pictures

Reynolds, James. (2004, July 16). Nobody is going to live forever. *BBC News*, Retrieved from http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3899015.stm

Speckhard, A. (2005). Understanding suicide terrorism: Countering human bombs and their senders. In J. S. Purcell & J. D. Weintraub (Eds.), *Topics in terrorism: Toward a transatlantic consensus on the nature of the threat*. Washington, D.C.: Atlantic Council.

Thornton, Ted. (2001, August). *An interview with a Palestinian suicide bomber*. Retrieved from <http://www.nmhtthornton.com/Palestinian%20suicide%20bomber.php>

Yousafzai, Sami. (2007, December 31). Alone, afraid, in the company of men dreaming of death. *Newsweek*, Retrieved from <http://www.newsweek.com/id/81601>

Weimann, Gabriel (2004).The Theater of Terror: The Psychology of Terrorism and the Mass Media. *Journal of Aggression, Maltreatment &Trauma*. 9 (3/ 4), 379-390.

Mozes, Tomer & Weimann, Gabriel (in press). "The E-Marketing Strategy of Hamas".

Studies in Conflict & Terrorism.

קימחי, שאול ואבן, שמואל (2004). מי הם מתאבדי הטרור הפלסטינים. תל-אביב: אוניברסיטת ת"א- מרכז

יפה למחקרים אסטרטגיים.